

Genetisk narcissism eller en respektfull relation till förflutna människor

Vad innebär vårt stora intresse för varifrån vi kommer?

Vilka svar kan genetiken ge oss?

Natan Elgabsi skärskådar

Karin Bojs populärvetenskapliga bok *Min europeiska familj*.

www.ancestry.com.au/dna/

Upptäck platserna som ledde

till dig. Avslöja din etniska

blandning, upptäck avlägsna

släktingar och hitta nya detaljer

om din unika familjehistoria

med ett enkelt DNA test.

[min övers.]

Jag förundras över den narcissism som genomsyrar vårt samhälle just nu. Till och med frågan "Vem är jag?" eller "Varifrån kommer jag?" tenderar att bli en fråga om att framhäva sig själv och sin identitet. Med olika medel skall det visas upp en exotisk och unik identitetspalett vad gäller erfarenheter och ursprung. Populariserade DNA-test – molekylär antropologi – har blivit vatten på denna identitetskvavn. Strävan efter att visa hur ens identitet är "unik" bär dock med sig vissa svårigheter. Vad innebär t.ex. påståendet att jag genom DNA-test får reda på min "etniska blandning", eller att jag "upptäcker" mina "släktingar", min "unika" familjehistoria? Tämligen lätt omvandlas dessa föreställningar till berättelser, mytologier som för oss långt tillbaka i tiden. Mina "släktingar" är vikingar eller urgermaner. Det var mina "släktingar" som domesticerade hunden, hittade på hur man seglar, eller ansvarade för den neolitiska revolutionen. Mina "släktingar" byggde pyramiderna, reste till Amerika; deras dåd är en del av mig. Plötsligt har jag fått hybris; mitt jag är exotiskt och tiotusentals år gammalt.

Denna önskan att se jaget som en berättelse om hur hela jordens befolkning återfinns i mig tenderar att komma till uttryck i vetenskapsjournalisten Karin Bojs bok *Min europeiska familj: De senaste 54 000 åren*. Boken fick Augustpriset för bästa fackbok år 2015 och är läsvärd för den som är intresserad av genetik och arkeologi. Mitt syfte är inte att recensera detta verk, utan att påvisa ett språkbruk i boken som synliggör en tankeform vad gäller vår relation till det förgångna där det förflutna existerar som en del av oss, så att vi som forskare eller privatpersoner skall ha någonting att testa, spekulera om, eller gotta oss åt. Som Bojs skriver: varje materiellt eller genetiskt fynd blir en "lyckoträff" i strävan efter att "nysta upp" mänsklighetens historia. Fynden ger oss material i frågan om vad dessa fynd säger om oss själva, varifrån vi kommer, varför vi är som vi är, beteendemässigt, teknologiskt, genetiskt, kulturellt.

Det är här som Bojs börjar. Enligt populationsgenetiken är människor som bär på en viss genvariant i sitt mitokondrie-DNA biologiskt anknutna via sina mödrar. Den mer omfattande tesen är att alla världens nulevande människor härstammar från en och samma person, den så kallade "mitokondriala Eva" som levde i Afrika för 200 000 år sedan. Denna tes rättfärdigar idén om att alla personer som delar en specifik genvariant är "släkt". Enligt denna logik skulle också alla nulevande människor egentligen vara "släkt" med varandra. Utifrån denna ansats börjar Bojs dechiffrera sin släkthistoria och leva sig in i den. Hon säger sig vara en av Evas döttrar och tillhöra mitokondriegrupp U5, ett anlag som utgör en ytterst liten del av en människas arvsmassa. Men vad handlar kunskap om en gemensam genvariant egentligen om? Enligt henne handlar det

[...] om känslor. Vi kan tänka på vår mor, vår mormor, vår mormors mor och sedan föreställa oss tusen generationer av döttrar och mödrar. I mitt fall hamnar jag då bland människor på istiden som spelar på världens äldsta kända flöjter, som utförde de berömda grottmålningarna, som utvecklade synålen och tämjde hunden.

I Bojs tankevärld blir föreställningen om att "hennes" familj skulle ha gjort grottmålningar på istiden, och att hon själv var i grottan bland dessa människor, inte metaforiskt utan en fråga om bevis. För henne blir "släktskapet" med denna stenåldersmänniska synonymt med faktumet att en genvariant som hon bär på bevisligen återfinns i kvarlevorna av en människa som har hittats i grottan; hon bär en del av denna människa i sig.

Vad innebär det att säga saker som

"Det verkar som om mina anmödrar

från min farmor Hildas sida började

sin tillvaro som båtluffare i Egeiska

havet [för 8000 år sedan]" om det är

en genvariant man spårar?

Frågan som uppstår är dock varför hon vill uppmärksamma en genvariant i ljuset av "släktskap" med formuleringar som "kvinnan som skulle bli min släkting" eller "så här lät det alltså när mina släktingar höll sina ceremonier"? Varför är det överhuvudtaget viktigt att föreställa sig, och påstå sig kunna bevisa, släktband till människor som har tämjtt hunden eller spelat på världens äldsta flöjt? Vad innebär det att säga saker som "Det verkar alltså som om mina anmödrar från min farmor Hildas sida började sin tillvaro som båtluffare i Egeiska havet [för 8000 år sedan]" om det är en genvariant man spårar? Är det möjligt att kalla dessa människor för ens "släktingar"? Denna jargong synliggör två avgörande punkter som inte bara är knutna till Bojs framställningssätt utan avslöjar snarare hennes föreställda relation till förgångna människor. Den ena handlar om en orealistisk syn på familjerelationer. Den andra om att förflutna människors livssammanhang får sin mening i egenskap av att vara delar av henne, nämligen i egenskap av att vara just hennes "släktingar" som har utfört stordåd.

Begreppslig oklarhet om släktskap

Låt oss närmare betrakta frågan om familjerelationer. Sociologen **Eviatar Zerubavel** hävdar i sin bok *Ancestors and relatives* att vi "i teorin kan identifiera fler och fler avlägsna släktingar när vi spårar vårt påbrå tillbaka till fler och fler avlägsna förfäder". Vi gör det enligt principen "A är son till B som är son till C". Genetisk genealogi är ett sätt att göra en förfader till en släkting genom att påvisa genetiska relationer bakåt på detta sätt, men frågan är i vilken mån "att vara släkt" handlar om genetik? Släktbegreppet urvattnas delvis om vi utvidgar det till människor vi varken känner, har något namn på, eller någon kulturell relation till och vars släkthistoria vi inte känner till.

Mot bakgrund av detta framstår Bojs yttranden som begreppsligt oklara. Det skulle vara närmast obegripligt att med hänvisning till DNA påstå sina "släktingar" vara från Grekland, Frankrike, Spanien, Turkiet eller Syrien,

eller, som Bojs skriver, människor som levde vid Gene-sarets sjö. Tänk dig att någon säger till en person från Frankrike: "Mina släktingar har också levt i Frankrike". Påståendet skulle vara närmast lögnaktigt om personen som påstår detta enbart åsyftar de människor som bar samma genvariant som hon för 15 000 år sedan och levde på det område som idag kallas Frankrike. Än mindre skulle man kunna kalla sig fransk, eller anse att man har franskt påbrå, eftersom dessa begrepp inte är genetiska. De handlar om huruvida människor man identifierar som sina släktingar exempelvis har talat franska, har varit franska medborgare, har varit integrerade i en fransk nationell kultur, har bott på det område som i den moderna världen heter Frankrike, och så vidare. Vad det betyder att vara "fransk", eller att ha franskt påbrå, kan se olika ut beroende på vem man frågar, men väldigt få, möjligen vissa anhängare av *Front national*, skulle hävda att franskheter kan reduceras till en fråga om gener. Bojs hävdar inte att hennes släktingar är franska, eller att hon har franskt påbrå, men hon säger att hennes "släktingar har levt i Frankrike" vilket framförallt inbegriper ett problem i hur hon använder begreppet "släkting". Utifrån hur vi vanligen tänker oss identiteter och identifikationer skulle hennes påstående "Mina släktingar har levt i Frankrike" inte vara oproblematiskt ens med tillägget "för 15 000 år sedan", eftersom dessa karaktärsdrag inte är genetiskt fastställbara.

Släktskap som levd relation

På denna punkt skulle jag säga att Bojs användning av släktskapsbegrepp blir värslös. I sin klassiska studie *Kinship and Marriage* hävdar antropologen **Robin Fox**:

Den mest alldagliga definitionen av 'släktskap' är helt enkelt en relation mellan 'släktingar', med andra ord personer förbundna genom äkta, förmodad eller föreställt blodsbånd [consanguinity]. 'Äkta' blodsbånd är naturligtvis svåra att frånse, och våra vetenskapliga begrepp om genetiska relationer delas inte av alla folk och kulturer. Vem som räknas och inte räknas som släkt 'genom blodsbånd' varierar anmärkningsvärt. Varenda en av oss har exempelvis flera tusen släktingar 'genom blodsbånd' som vi inte erkänner, eftersom vi tenderar att sluta inkludera dem väldigt snabbt. [min övers.]

Fox förståelse av "släktskap" åsyftar en specifik levd relation med andra människor (en förståelse om biologisk gemenskap som kommer till uttryck i begrepp så som "far", "mor", "syster", "bror", och så vidare). Men det är inte en godtycklig relation eftersom den inte uteslutande kan hänföras till vem vi själv anser att vi är. Han skriver:

En släkting genom blodsbånd är någon som av samhället definieras som en släkting genom blodsbånd, och 'blodsförhållanden' i genetisk bemärkelse har inte nödvändigtvis någonting att göra med det, fastän dessa i allmänhet tenderar att sammanfalla i de flesta av världens samhällen. [min övers.]

Om vi följer Fox blir frågan vad genetisk genealogi alls har att göra med vem våra släktingar är? Våra begrepp behöver inte föregås av frågan om huruvida man egent-

ligen är genetiskt anknuten, utan hänför sig i första hand till hur vi lever tillsammans som biologiskt sammanhörande. Det här är i sig en komplicerad fråga som kan belysas genom att göra en distinktion mellan att vara genetiskt anknuten och en föreställning om att vara biologiskt sammanhörande.

För att ta ett hypotetiskt exempel ur ett västerländskt perspektiv: Jag är släkt med mina föräldrar, vi har en sådan lev relation. Om jag av någon anledning får reda på att mina föräldrar inte genetiskt sett har alstrat mig skulle det säkert i någon mån förändra mitt liv eftersom min föreställning om att vi är biologiskt släkt skulle krossas; vår relation skulle kanske förändras. Min vetskap att de personer jag hittills levtt med som mina föräldrar inte biologiskt sett är det kunde ge mig anledning att försöka finna mitt egentliga genetiska ursprung. Kanske jag tänker på vad det innebär att ha blivit adopterad, eller kanske insikten att jag är adopterad medför denna vetskap om att de inte kan ha alstrat mig. Trots att detta genetiska faktum kunde vara viktigt för min självförståelse, skulle det inte förändra mitt juridiska släktskap med dem jag levtt med som mina föräldrar. Mitt släktskap med dem är inte reducerbart till en genetisk fråga.

Våra begrepp behöver inte föregås av frågan om huruvida man egentligen är genetiskt anknuten, utan hänför sig i första hand till hur vi lever tillsammans som biologiskt sammanhörande.

Ta ett annat exempel: När man gifter sig bör en hindersprövning göras så att personerna i fråga inte är för nära släkt genom blodsband, men detta görs via kyrkoböcker eller magistrat, inte via genetiska test. Har man sällsynt nog anledning att misstänka att släktskapet i kyrkoböcker eller magistrat måste ifrågasättas, kan ett genetiskt test kanske komma på fråga. Förutsatt att inga anledningar att vända sig till genetik finns, är det dokumenterade handlingar som gäller för att säkerställa att giftermålet är juridiskt gångbart.

Giftermålet visar också på en annan typ av släktbegrepp än föreställningen om att man är släkt via blodsband. För i egenskap av att vara gifta är ens make, som Fox säger, en "släkting via giftermål". Släktrrelationen är då inte biologisk utan är en så kallad *affine*, en släkting som hör ihop med ens blodsbandssläkting, i detta fall med en själv. Vanligtvis ingår ett flertal *affine*-släktingar i en släkt. Min farbrors fru som inte är biologiskt släkt med mig är ändå min släkting. Hon är också mina kusiners mamma, vilket gör att hon i egenskap av *affine* för samman två nedåtstigande blodsled i en släkt. I juridiskt hänseende, exempelvis i arvsfrågor, är en *affine*-relation minst lika viktig som en blodsbandsrelation, eftersom makar och bröstarvingar har samma status.

Att "upptäcka" en släkting

Om vi utgår från att "släkting" är ett komplext begrepp med starka juridiska och samhällsliga innebörder, varför hävdas det då ständigt i molekylär antropologi att "upptäckandet" av genetiska relationer via genetisk genealogi är en fråga om "upptäckande" av släktskap? På det israelisk-amerikanska genealogiföretaget MyHeritages svenska hemsida skriver man:

Vi söker efter personer vars DNA matchar ditt: dina släktingar. Vår DNA-matchningsteknologi avslöjar procentandelen av DNA som du delar med dina matchningar, vilket visar hur nära släkt ni är. Du kan kontakta dina nyfunna släktingar för att lära dig mer om din släkt och upptäcka gemensamma förfäder. (www.myheritage.se/dna)

Det ligger någonting falskt i detta släktbegrepp där "släkting" betyder den procentuella grad av genetisk likhet man råkar ha med en annan människa och där släktskap handlar om att "upptäcka" eller "avslöja" denna procent. I våra liv är vi, å ena sidan, sällan tvungna att bevisa eller etablera något som helst släktskap på detta sätt. Genom att födas in i, uppfostras och leva i vissa sammanhang med vissa människor blir släktskap en relation som ingår i våra liv. Å andra sidan räcker genetiska bevis inte ens till för att göra en person till ens släkting. En 8000 år gammal person i en grav i Syrien är inte min släktings grav trots att en genvariant som denna människa bar på också skulle hittas hos mig.

Identitet som kuriositet

Varför vill man föreställa sig detta "släktskap" genom att bevisa det genetiskt, trots att det svårligen passar in i vår livsvärld? En starkt självcentrerad uppfattning kommer till uttryck i antaganden om vad genetisk genealogi anses kunna bevisa och vilka frågor den kan besvara. På MyHeritage står det: "Ditt DNA-test erbjuder dig den kraftfulla upplevelsen att avslöja vad som gör dig unik och lär dig var du verkligen kommer ifrån."

Denna strävan efter unikheter eller exotisk identitet är speciellt påfallande i Bojs verk när hon efter ett DNA-test hävdar "Min första reaktion när jag får resultaten är: Va? Har jag samiskt ursprung?". Påståendet att etniska identiteter (eller identiteter över lag) är genetiskt

Man har inte zulu-påbrå bara för att man skulle råka ha en genvariant som flera i Zulufolket också bär på.

fastställbara är i sig ytterst kontroversiellt, bland annat eftersom en identitet inte motsvaras av att ha en viss genotyp, men det som gör hennes utsaga ännu mer konstig är entusiasmen hon visar inför detta genetiska fynd i sin kropp: "Jag tänker att det vore spännande att påvisa lite samiskt påbrå".

Bojs talar om identiteter som om de vore en personlig genealogisk kuriositet, som om man egentligen har en hel palett av identiteter inom sig rent genetiskt och på så sätt förmår ingå i öden som människor med dessa identiteter har genomlevt. Detta är ett tämligen naivt sätt att föreställa sig identiteter. Man har inte zulu-påbrå bara för att man skulle råka ha en genvariant som flera i Zulufolket också bär på. Identiteter är inte till denna grad godtyckliga. Talar man om att ha samiskt identitet, eller samiskt påbrå, måste man kunna diskutera det utgående från vad det betyder att ingå i en samisk gemenskap. För Bojs finns det däremot inget ansvar förbundet med att "påvisa lite samiskt påbrå" så att hon skulle vilja leva med en samisk identitet som en verklig del av henne själv, exempelvis att hon skulle vara beredd att föra en kamp om markägor och språkliga rättigheter. Hon har inget intresse av att bära ansvar för denna identitet bortom det genetiska, men ändå vill hon för spänningens skull påstå att hon har den. "Vem är jag?" och "Är jag same?" förvandlas till frågor om att genetiskt kunna bevisa sitt samiska påbrå, vilket för henne endast är en extra krydda som gör hennes egen identitet exotisk och intressant.

Problematiskt vetenskapsideal

Trots att utsagor om släktskap och etnisk tillhörighet är begreppsligt problematiska i Bojs bok härstammar problemen i min mening från själva det vetenskapsideal där historia och identitet görs till frågor som genetisk vetenskap anses kunna besvara och avgöra. Detta arroganta ideal uppvisades av populationsgenetiker på 1990-talet som i etnologiskt syfte, och i vetenskapens namn, tog blod från levande och döda människor som tillhörde "urbefolkningar" i Amerika. Detta motiverades med att det var en "vanishing opportunity" (ett tillfälle som snart försvinner) för populationsgenetiken att samla "aboriginala" gener eftersom "urbefolkningar" höll på att assimileras. "Ursprungsbefolkningarnas" DNA höll på att försvinna, tänkte man och således höll en del av vår självförståelse på att gå förlorad.

Detta ideal i molekylärantropologernas anda, som Bojs tenderar att dela, innebär att människor – deras gener, död och det de lämnar efter sig – värdesätts för att mäta nutidsmänniskans självupptagenhet och behov av vetenskapliga kuriositeter. Med leriga stövlar klampar denna människa in på allt som kan testas, mätas, styckas och samlas. I laboratoriet fräntas förflutna och nutida personers sitt mänskliga värde när deras kroppar och materiella kvarlevor dissekeras och blir nutidsmänniskans vetenskapliga material i ett perverterat sökande efter "vad vi kan veta" om de biologiska och materiella kvarlevornas betydelse för oss, nutidsmänniskan. Här uttrycks både en exalterad önskan om att med DNA-teknik kunna utvidga jaget och en inrotad idé om vetenskapens omnipotenta roll för nutidsmänniskans självförståelse.

Jag vill tacka Ada Elgabsi, Mio Lindman, Camilla Kronqvist och Salla Peltonen för insiktsfulla kommentarer i utarbetningen av denna text.

Natan Elgabsi är doktorand i filosofi vid Åbo Akademi